

KATARZYNA TAŁUĆ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0001-8944-6209

Recepcja wydawnicza twórczości Melchiora Wańkowicza po roku 1989

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie z perspektywy bibliologicznej obecności twórczości Melchiora Wańkowicza na rynku wydawniczym po roku 1989, w którym zapoczątkowano gruntowne przemiany wszystkich aspektów funkcjonowania państwa polskiego. Uwzględniając wpływ wprowadzonych reguł wolnorynkowych na politykę oficyn wydawniczych, skoncentrowano uwagę przede wszystkim na losach najważniejszego tekstu w dorobku pisarza, czyli reportażu o walkach polskich żołnierzy w 1944 roku o Monte Cassino. Scharakteryzowano poszczególne edycje dzieła, w tym ich oprawę graficzną. Osobą częścią artykułu poświęcono seriom i cyklom, w ramach których publikowano teksty Melchiora Wańkowicza. Nakreślono również perspektywy badawcze, obejmujące analizę zagadnień poszerzających stan badań nad recepcją wydawniczą twórczości „ojca reportażu polskiego”.

Słowa kluczowe

Melchior Wańkowicz, rynek książki w Polsce po 1989 roku, recepcja wydawnicza, reportaż polski, bitwa o Monte Cassino

Wstęp

Rok 1989 w historii Polski zaznaczył się rewolucyjnymi zmianami praktycznie we wszystkich obszarach życia politycznego, ekonomicznego, społecznego i kulturowego. W opracowaniach naukowych, podejmujących problematykę szeroko rozumianej kultury, w tym obecności i rozpowszechniania literatury z okresu przemian ustrojowych, już na początku rozważań można zetknąć się ze sformułowaniami, dowodzącymi „fundamentalnych zmian”, „całkowitej przebudowy”, „gruntownej transformacji”¹. Podobnych określeń używają autorzy prac dotyczących rynku wydawniczego w Polsce, który po 1989 roku uległ metamorfozie pod wpływem przede wszystkim dwóch czynników. Pierwszy – ekonomiczny – był efektem zmian ustroju państwa i wprowadzenia reguł wolnorynkowych. Drugi, związany ze stopniową likwidacją przeszkód w przekraczaniu granic państwowych, skutkowało swobodną migracją trendów, zwyczajów, dokonań w obszarze szeroko rozumianej kultury, w tym kultury książki².

Rynek książki w pierwszych latach gospodarki wolnorynkowej trafnie scharakteryzowali Joanna Papuzińska i Michał Zając, pisząc o takich zjawiskach jak: żywiołowa prywatyzacja branży, obrót „garażowy” i „łózkowy”, piractwo, brak pełnych i wiarygodnych danych na temat produkcji wydawniczej³. Warto także przypomnieć w tym kontekście jedną z pierwszych diagnoz całościowych powstałych z perspektywy kilku lat od zmian rynkowych. Czesław Apiecionek zauważył, biorąc pod uwagę zarówno czynniki *stricte* ekonomiczne, jak i kulturowe, że rachunek zysków i strat odarł książkę z jej symboliki i zmienił hierarchię przypisywanych jej funkcji. Książka przestała być tylko i wyłącznie nośnikiem wartości poznawczych, wychowawczych czy estetycznych, a stała się przedmiotem mającym realną wartość liczoną w konkretnej walucie⁴. Zmiana optyki postrzegania książki przełożyła się na rewolucyjną wręcz przebudowę wydawniczych repertuarów oficyn. Dotychczasowi autorzy, których teksty publikowano w wysokich nakładach, okazali się w nowej rzeczywistości pisarzami niekoniecznie wzbudzającymi zainteresowanie wydawców czy czytelników. Wartości merytoryczne, artystyczne, uznane przez specjalistów – naukowców, krytyków, nie były już głównymi czynnikami decydującymi o wprowadzeniu tekstu na rynek czytelniczy. W nowej sytuacji polityczno-ekonomicznej wydawcy musieli bowiem uwzględnić także inne, dynamicznie zmieniające się determinanty, jak na przykład przepisy prawne, nowe technologie, przede wszystkim cyfrowe i wszystkie związane z tym konsekwencje. Raporty, sporządzane m.in. przez Bibliotekę Analiz i Bibliotekę Narodową od 1990 roku, rejestrowały przemiany rynku wydawniczego, księgarskiego, jak i czytelnic-

¹ Zob. A. Krajewski, *Dekada cudów 1988–98. Tak się rodził polski kapitalizm*, Warszawa 2021; A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2005, s. 399–416; *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999*, red. W. Kuczyński, Warszawa 2001; *Kultura polska 1989–1997. Raport*, red. T. Kostyrko, Warszawa 1997.

² Zob. B. Klukowski, M. Tobera, *W tym niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995)*, Warszawa 2013, s. 59–118.

³ Zob. J. Papuzińska, M. Zając, *Przypadek rynku książki*, [w:] *Państwo w polskiej gospodarce lat dziewięćdziesiątych XX wieku*, red. J. Beksiak, Warszawa 2001, s. 137–150.

⁴ Zob. C. Apiecionek, *Książka*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Niepodległej...*, s. 314–315.

twa, a także sygnalizowały kształtowanie się nowych trendów i tendencji w ofertach wydawców, jak i w oczekiwaniach czytelników⁵.

Celem artykułu jest prześledzenie z perspektywy bibliologicznej wydawniczych losów tekstów Melchiora Wańkowicza, zwłaszcza w pierwszych latach po transformacji ustrojowej w Polsce. Przyjęty zakres czasowy obejmuje okres od przełomu 1989/1990 do 2023 roku. Wybór daty końcowej podyktowany został dostępnością materiału bibliograficznego rejestrowanego przez „Przewodnik Bibliograficzny”, katalog zintegrowany Biblioteki Narodowej, Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny (NUKAT) oraz danych z „Ruchu Wydawniczego w Liczbach”. Zakres terminu recepcja wydawnicza rozumiem w kategoriach bibliologicznych⁶. Dlatego analiza zawiera uporządkowane dane ilościowe dotyczące liczby tytułów, wydań, wydawnictw z podziałem na poszczególne lata. Dane statystyczne stanowią punkt wyjścia do analizy jakościowej, a więc próby wskazania i interpretacji powodów, dla których sięgano po konkretne tytuły oraz omówienia zabiegów, mających na celu realizację przez wydawców konkretnych zamierzeń, zwłaszcza marketingowych, wobec danej publikacji. Wzięto pod uwagę aspekty edytorskie, czyli porządki typograficzno-plastyczny, materialno-konstrukcyjny oraz samoprezentacyjny poszczególnych wydań. Pominięto w analizie wydania tłumaczone na inne języki, a także e-booki i audiobooki.

Zdaniem Hanny Zielińskiej w 1991 roku, pierwszym roku funkcjonowania tak zwanego planu Balcerowicza, a więc 11 ustaw, które miały stworzyć podwaliny nowego systemu gospodarczego, działalność wydawnicza i poligraficzna uległa głębokim przeobrażeniom. Masowo zaczęły powstawać przedsiębiorstwa, które najczęściej nie były zaznajomione z przepisami. Owe braki w wiedzy przełożyły się m.in. na ignorowanie tzw. egzemplarza obowiązkowego, a to z kolei oznaczało braki w ewidencji nie tylko produkcji wydawniczej, lecz i samych oficyn⁷. Efektem tego rodzimego „boomu gospodarczego i przedsiębiorczego” były także wydawnictwa efemerydy, istniejące na rynku nie dłużej niż pięć lat, które nie zdołały w trakcie swojego istnienia opracować stabilnego planu i utrzymać się na rynku.

Nowi przedsiębiorcy, korzystając z możliwości prawnych, wprowadzali w życie pomysły mające przynieść przede wszystkim zysk. W tym celu sięgali niejednokrotnie po tytuły sprawdzone i znane czytelnikom. Przedsiębiorstwa państwowe, które w odmiennej sytuacji zostały zmuszone do reform organizacyjnych, w pierwszych latach transformacji również stosowały podobną taktykę. Po pierwsze, wprowadzano w obieg czytelniczy tytuły będące od dawna w repertuarze wydawniczym, przeważnie klasykę. Po drugie, przygotowywano teksty autorów, głównie obcych, których sprzedaż, ze względu na ich popularność za granicą, nie byłaby zagrożona także w Polsce.

⁵Zob. *Dwudziestolecie wolnego rynku książki w Polsce (1989–2009)*, red. P. Dobrołęcki, Warszawa 2010; *Rozmowy o rynku książki*, [t. 2], red. Ł. Gołębiowski, Warszawa 2003; *Rozmowy o rynku książki*, red. Ł. Gołębiowski, Warszawa 2002.

⁶Por. I. Bryja, *Recepcja wydawnicza. Przyczynek do badań*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2020, nr 1, s. 67–88.

⁷Zob. *Dwudziestolecie wolnego rynku książki w Polsce...*, s. 62.

Po stabilizacji rynku, umocnieniu pozycji przez duże wydawnictwa, zarówno te przekształcone w spółki, jak i nowe – prywatne, również z kapitałem zagranicznym, można zauważyć wyraźne zmiany w kształtowaniu oferty wydawniczej. Nie obawiano się już promowania debutantów, w tym polskich autorów, przygotowywano w odświeżonych opracowaniach graficznych i merytorycznych znane tytuły i proponowano czytelnikom teksty do tej pory w ogóle nieobecne lub dostępne w ograniczonym zakresie, na przykład *prohibity*⁸. Dotyczyło to również dorobku Melchiora Wańkowicza.

Analiza materiału bibliograficznego (tabela nr 1) wskazuje, że w latach 1989–2023 zanotowano co najmniej 77 publikacji zwartych, których autorem lub współautorem był Melchior Wańkowicz. Wydawnictwa te wprowadziły na rynek 22 oficyny (Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa, Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”, Instytut Wydawniczy „Pax”, Krajowa Agencja Wydawnicza Białystok, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Lubelskie Zakłady Graficzne imienia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Oficyna Wydawnicza Graf, Oficyna Wydawnicza „Rozstaje”, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Prószyński i S-ka / Prószyński Media, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wydawnictwo Greg, Wydawnictwo Książkowe Twój Styl, Wydawnictwo Literackie, Wydawnictwo Literatura, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Wydawnictwo Polarny Lis, Wydawnictwo Polonia / Polartis, Wydawnictwo SIGMA-NOT). Większość z nich (12) była zarejestrowana w Warszawie, pozostałe funkcjonowały w Białymstoku (Krajowa Agencja Wydawnicza), Gdańsku (Oficyna Wydawnicza Graf), Krakowie (Wydawnictwo Literackie, Wydawnictwo Greg), Lublinie (Lubelskie Zakłady Graficzne imienia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego), Łodzi (Księży Młyn Dom Wydawniczy, Wydawnictwo Literatura), Wrocławiu (Wydawnictwo Dolnośląskie, Oficyna Wydawnicza Rozstaje).

Reportaż z walk o Monte Cassino

Wśród wymienionych publikacji, zarejestrowanych w przyjętym zakresie chronologicznym, najczęściej pojawia się reportaż o walkach polskich żołnierzy o wzgórze Monte Cassino w Apeninach Środkowych. Po 1989 roku relacja z przebiegu bitwy autorstwa Melchiora Wańkowicza znalazła się 21 razy w repertuariach pięciu wydawnictw warszawskich (Instytut Wydawniczy „Pax”, Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Prószyński i S-ka / Prószyński Media, Wydawnictwo Polonia / Polartis, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej), jednego z Białegostoku (Krajowa Agencja Wydawnicza) i jednej oficyny krakowskiej (Wydawnictwo „Greg”).

Można wymienić przynajmniej trzy powody popularności tego tekstu wśród wydawców. Po pierwsze, reportaże o przebiegu bitwy, w której brali udział żołnierze 2 Korpusu Polskiego dowodzonego przez generała Władysława Andersa, uwa-

⁸ B. Klukowski, M. Tobera, *W tym niezwykłym czasie...*, s. 165–186.

żane są przez badaczy za najważniejsze osiągnięcie Melchiora Wańkowicza. *Bitwa o Monte Cassino* nie tylko w dorobku pisarza, lecz i w obrębie polskich „montecassińskich” narracji, odznaczała się przede wszystkim obszernością⁹. Trzytomowe dzieło, wydane po raz pierwszy w Rzymie (przez Oddział Kultury i Prasy 2 Korpusu Polskiego) w latach 1945–1947, składało się z ponad tysiąca dwustu stron zawierających faktograficzne historie ponad półtora tysiąca osób, wzbogacone prawie dwoma tysiącami ilustracji. Za fundamentalne walory *Bitwy o Monte Cassino* uznano dokumentaryzm wzmocniony relacją bezpośredniego świadka, jakim był sam pisarz. Doceniono również, aczkolwiek marginalnie, oryginalny styl Wańkowicza, tzw. „jędrne” frazy czy niebanalne opisy, dzięki którym osoby upamiętnione na kartach jego reportaży nie są bohaterami sztampowymi ani bezkształtną masą, ale wielowymiarowymi postaciami¹⁰.

Po drugie, sam temat reportaży w okresie uwolnienia działań kulturotwórczych od ograniczeń cenzury instytucjonalnej jawił się jako atrakcyjny, ponieważ wpisywał się w tendencję wypełniania białych plam i odkłamywania historii Polski. Jednym z tematów, który podlegał zabiegom cenzorskim w latach PRL-u, były walki polskich żołnierzy w czasie II wojny światowej po stronie wojsk alianckich na frontach Europy Zachodniej. *Bitwa o Monte Cassino* Wańkowicza, m.in. swoją objętością, dawała świadectwo ważnej roli, jaką odegrali Polacy w ostatecznym przebiegu walk we Włoszech, a także symbolicznie ją uwznioślała¹¹. Wydawcy po zniesieniu cenzury, dysponując swobodą w wyborze tekstów pod względem tematu, sięgali więc po takie wypowiedzi, które dotyczyły problematyki dotychczas nieznannej czytelnikom, lub też udostępnianej w wersji dostosowanej do wcześniej obowiązującej doktryny politycznej.

Trzeci powód to forma, jaką wypracował Melchior Wańkowicz dla swoich reportaży, łącząca na poziomie mistrzowskim, właśnie w *Bitwie o Monte Cassino*, tekst i grafikę. O umiejętnościach pisarza w operowaniu warstwą wizualną i wkomponowania w tekst fotografii czy wykresów, pisali krytycy już w okresie międzywojennym. Mieczysław Niedziałowski doceniał w recenzji *Na tropach Smętka* ów porządek typograficzno-plastyczny, dodając, że elementy te mogą przyciągnąć uwagę czytelnika i go zachwycić¹². Podobne głosy pojawiły się po opublikowaniu

⁹ Zob. B. Nowacka, *Ćwiczenia pamięci. Na marginesie „Bitwy o Monte Cassino” Melchiora Wańkowicza*, [w:] *Palimpsest. Miejsca i przestrzenie*, red. A. Gomóła, A. Szawerna-Dyrzka, Katowice 2018, s. 51–64.

¹⁰ U. Sokólska, *Porównania charakteryzujące ludzi i zachowania ludzkie w reportażach Melchiora Wańkowicza*, „Roczniki Humanistyczne” 2001/2002, z. 6, s. 391–402; K. Wolny-Zmorzyński, *Wańkowicz o Monte Cassino*, Kielce-Rzeszów 1994.

¹¹ Zob. S. Zabierowski, *Legenda Monte Cassino*, [w:] *Reprezentatywna mikroskala? Rozważania o tożsamości lokalnej mieszkańców Czeladzi z racji udziału ich przedstawicieli w bitwie o Monte Cassino*, red. M. Krakowiak, A. Dębska-Kossakowska, Katowice 2016, s. 179–190. Należy także dodać, że *Bitwa o Monte Cassino* nie znalazła się na listach purgacyjnych, co też było między innymi zasługą samego M. Wańkowicza. Pisarz zdawał sobie sprawę z propagandowo-manipulacyjnych praktyk rządów komunistycznych w kreowaniu polityki historycznej, ale kierując się swoistego rodzaju misją popularyzowania wiedzy i utrwalania pamięci o polskim wątku w walkach na frontach Europy Zachodniej, godził się na okrojone wersje swoich reportaży wydawanych w Polsce.

¹² M. Niedziałowski, *Książka – rewelacja*, „Robotnik” 1936, nr 180.

trzech tomów *Bitwy o Monte Cassino*, przy czym podkreślano znaczenie dla przyszłej recepcji czytelniczej efektywnej współpracy Melchiora Wańkowicza ze Stanisławem Gliwą oraz braćmi Leopoldem i Zygmuntem Haarami, którzy zadbali o oprawę graficzną reportaży¹³.

W latach 90. XX wieku, kiedy polski przemysł poligraficzny starał się dorównać technicznym osiągnięciom krajów Europy Zachodniej, a szczególnie z chwilą napływu obcego kapitału, chętnie sięgano po wypowiedzi, którym już wcześniej nadano atrakcyjną i przemyślaną formę typograficzną. Nie bez znaczenia w podejmowaniu takich decyzji były także zmiany kulturowe i coraz większa popularność wypowiedzi preferujących jako tworzywo obraz. Nowoczesny reportaż Melchiora Wańkowicza wpisywał się w te trendy.

Jeszcze w 1989 roku Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej wprowadziło na rynek reprint jako drugie wydanie trzech tomów *Bitwy o Monte Cassino*. Warto nadmienić, że książka ta była jednym z efektów działań naprawczych, jakie podjęto w tym wydawnictwie na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Znakami owych reform stały się przede wszystkim zmiana nazwy oficyny na Bellona, do której oficjalnie doszło w marcu 1990 roku oraz gruntowna modyfikacja repertuaru wydawniczego. Ograniczono liczbę tytułów, uwzględniono inne grupy odbiorców (m.in. kobiety oraz czytelnika niedorosłego). W głównym trzonie oferty, który nadal obejmował publikacje z zakresu wojskowości, znalazły się pozycje starannie dobierane, a szczególnie chętnie sięgano po te upamiętniające wkład żołnierza polskiego w odzyskanie i utrzymanie niepodległości Rzeczypospolitej. Reportaż Melchiora Wańkowicza, przede wszystkim za sprawą przesłania tekstu i cech formalnych, odpowiadał nowym założeniom przedsiębiorstwa. Natomiast dzięki likwidacji przepisów cenzuralnych *Bitwa o Monte Cassino* mogła ponownie pojawić się na rynku wydawniczym bez skrótów.

W pierwszym, przełomowym okresie w rozwoju wolnego rynku wydawniczego w Polsce, *Bitwę o Monte Cassino* wydało dwukrotnie Wydawnictwo Polonia w Warszawie (1992 i 1994 rok). Nie był to kolejny reprint, a jeden tom liczący 618 stron numerowanych, który ukazał się jako tom piąty cyklu Dzieła Emigracyjne Melchiora Wańkowicza. Książkę pozbawiono jednak elementów ilustracyjnych. Wydawnictwo Polonia było jedną z wielu oficyn powołanych do życia na fali transformacji gospodarczej w Polsce. Specjalizowało się przede wszystkim w druku książek historycznych, biografii, wspomnień, również o charakterze popularnonaukowym. Wydawnictwo to wprowadziło na rynek w ramach cyklu Dzieła Emigracyjne Melchiora Wańkowicza jeszcze siedem utworów pisarza w pięciu tomach.

Po reportażu spod Monte Cassino, do 1995 roku, sięgnęły jeszcze Instytut Wydawniczy „Pax”, Krajowa Agencja Wydawnicza z Białegostoku i Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna. Wszystkie wydania sygnowane przez te oficyny były wersjami skróconymi i dla odróżnienia od pierwodruku zmienio-

¹³ Zob. A. Ziółkowska-Boehm, *Melchior Wańkowicz – przypomniany*, Toruń 2024, s. 37–66; J. Hałaczkiwicz, *Melchior Wańkowicz i fotografia – uwagi edytorskie*, „Notes. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2023, nr 29, s. 1–19.

no poetykę ich tytułów. Modyfikując je zawsze pozostawiano toponim masywu Monte Cassino. W polskiej przestrzeni kulturowej, mimo ograniczeń cenzuralnych, był on kojarzony przede wszystkim z pojedynczym wzgórzem ze wznoszącym się na nim opactwem benedyktyńskim (klasztorem) i bitwą stoczoną w tym miejscu przez żołnierzy polskich. Zabieg, obejmujący właśnie taką konstrukcję tytułu, wzmacniał u odbiorców pamięć o miejscach, w których toczyły się w czasie II wojny światowej walki szczególnie istotne w kreacji wizji bohaterskiego żołnierza polskiego. Natomiast ze względów marketingowych skrótowość tytułu ułatwiała zapamiętywanie i wyodrębnienie konkretnego produktu (książki) z grupy mu podobnych.

W zestawieniu za lata 1989-1995 warto zwrócić uwagę także na Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, które reportażom Melchiora Wańkowicza nadało tytuł *Szkice spod Monte Cassino*. Użycie nazwy gatunku pogranicznego – szkic – z jednej strony, pełniąc funkcję identyfikacyjną, odróżniało to konkretne wydanie od pierwodruku czy późniejszych edycji. Z drugiej strony, wprowadzało dodatkową informację o charakterze metainformacji¹⁴. W tytułach wydawnictw zwartych, zawierających reportaże Melchiora Wańkowicza, nie pojawiała się bowiem nazwa gatunku / gatunków uprawianych przez pisarza, między innymi dlatego, że jego teksty wykraczały poza ramy tradycyjnego „sprawozdania czy relacji z wydarzeń”. Termin szkic sugerował zatem niejednoznaczność, a czytelnikom dawał obietnicę wypowiedzi mniej skonwencjonalizowanej.

Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna – wyodrębnione w 1952 roku ze Spółdzielni Wydawniczej Czytelnik – w analizowanym okresie przechodziło duże trudności. Zgodnie z zapowiedziami i planami prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, restrukturyzacja Wiedzy Powszechnej miała się zakończyć w 1995 roku. Do zmian jednak nie doszło i dopiero w 2007 roku przedsiębiorstwo przekształcono w spółkę z ograniczoną odpowiedzialnością. W takiej formie przetrwała do 2011 roku, kiedy ogłoszono upadłość firmy. Już na początku 2012 roku powołano do życia nowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, które, zgodnie z deklaracją umieszczoną na stronie internetowej, kontynuuje działalność wydawniczą spółki zlikwidowanej w 2011 roku. Perturbacje własnościowe odbiły się na funkcjonowaniu przedsiębiorstwa, także na jego ofercie wydawniczej, która ze względu na wąską specjalizację – opracowania leksykograficzne i popularnonaukowe – nie wzbudzała zainteresowania inwestorów zagranicznych. W efekcie zarządzający spółką, aby zminimalizować straty finansowe, kontynuowali dotychczasową politykę wydawniczą, sięgając m.in. po tytuły już wcześniej opracowane¹⁵. *Szkice spod Monte Cassino*, po raz pierwszy w Państwowym Wydawnictwie Wiedza Powszechna, wydrukowano w 1969 roku. Zawierały one wyodrębnione z *Bitwy o Monte Cassino* cykle: *Szturmy poprzedników*; *Bitwa nadciągą*; *Godzina „H” nadeszła*; *Pierwsze polskie natarcie*; *Drugie polskie natarcie*; *Kryzys*; *Zwycięstwo*; *Przełamanie linii Hitlera*; *Widzę ciebie ziemio męki, pole chwały...*; *Cmentarz*

¹⁴ Por. M. Wójcicka, *Tytuł a stylowo-gatunkowe zróżnicowanie tekstu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2006, vol. XXIV, s. 113–146.

¹⁵ A. Nagraba, *Zaufanie do firmy*, rozm. E. Likowska, „Przegląd” 2000, nr 17, s. 25.

na Monte Cassino. Jednotomowe *Szkice spod Monte Cassino* z 1969 roku liczyły 172 strony i włączono je jako tom 143 w serię Omega, której zadanie polegało na popularyzacji wiedzy z różnych obszarów, nie tylko z zakresu szeroko rozumianej humanistyki. W 1992 roku opublikowano wydanie jedenaste *Szkiców spod Monte Cassino* i ten tytuł oficyna wznawiała w kolejnych latach. Ostatnie, siedemnaste wydanie, ukazało się w 1999 roku. W pierwszym pięcioleciu wolnego rynku wydawniczego utwór Melchiora Wańkowicza pod tytułem *Szkice spod Monte Cassino* wydała również Krajowa Agencja Wydawnicza z Białegostoku w ramach serii Obowiązkowe Lektury Szkolne. Klasa siódma.

Instytut Wydawniczy „Pax” założony w 1949 roku i cieszący się w latach PRL-u pewną swobodą¹⁶, po raz pierwszy opublikował zapis losów polskich żołnierzy we Włoszech pióra Melchiora Wańkowicza w 1978 roku, jako wydanie piąte rozszerzone, pod tytułem *Monte Cassino*. W przyjętym dla rozważań przedziale czasowym ta warszawska oficyna dwukrotnie wprowadziła na rynek utwór reportażysty – w 1989 roku (wydanie ósme) i w 1990 roku (wydanie dziesiąte). Wcześniejsze wydania reportażu pod tytułem *Monte Cassino* sygnowało Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. Publikacje Instytutu Wydawniczego „Pax” były jednotomowe i, co już mogła sugerować długość tytułu, różniły się od pierwodruku przede wszystkim objętością. Były to wersje przygotowane na podstawie wydawnictw ocenzurowanych z lat PRL-u.

Po stabilizacji rynku, która nastąpiła w połowie lat 90. XX wieku i umocnieniu pozycji przez duże wydawnictwa, przede wszystkim prywatne, można zauważyć wyraźne zmiany w kształtowaniu oferty, a tym samym w wybieraniu do niej tekstów Melchiora Wańkowicza. Oprócz już wymienionych czynników ekonomicznych i politycznych, trzeba także wspomnieć o kwestiach prawnych, czyli prawach autorskich, które należą do spadkobierców reportażysty. Dla przygotowania nowych edycji istotny wydaje się fakt przekazania przez rodzinę Melchiora Wańkowicza po jego śmierci części spuścizny do Muzeum Literatury imienia Adama Mickiewicza, zwłaszcza biblioteki wraz z licznymi albumami zdjęć. Dla przyszłych wydawców materiały te mogły stanowić nieocenione źródło informacji o warsztacie reportażysty. Jednak, jak pokazuje analiza kolejnych edycji najpopularniejszego reportażu Melchiora Wańkowicza, zbiory te nie zostały wykorzystane¹⁷.

Oprócz Państwowego Wydawnictwa Wiedza Powszechna po 1995 roku tekst o walkach polskich żołnierzy we Włoszech do oferty wydawniczej wprowadziły dwie oficyny: Prószyński i S-ka / Prószyński Media oraz Wydawnictwo Greg.

Firma Prószyński i S-ka powstała w 1990 roku za sprawą Mieczysława Prószyńskiego, Jacka Hermana-Iżyckiego, Zbigniewa Sykulskiego i Tadeusza Winkowskiego. Początkowo koncentrowała uwagę tylko na segmencie prasy. Po sukcesie finansowym, jaki przyniosła seria Biblioteczka Poradnika Domowego, ofertę wydawnictwa stopniowo wzbogacano o kolejne serie książkowe, np. Biblioteka pod

¹⁶ A. Szafrńska, *Złoty Jubileusz Instytutu Wydawniczego PAX*, rozm. J. Marlewska, „Inspiracje” 1999, nr 3, s. 44–46.

¹⁷ Część zasobów fotograficznych z Muzeum Literatury została niedawno opublikowana w książce *Melchior Wańkowicz. Fotoreporter*, Warszawa 2024.

Różą, Biblioteka Konesera, Skorpion. Początek XXI wieku w historii przedsiębiorstwa był czasem zmian, m.in. własnościowych, co odbiło się na jego kondycji i w konsekwencji na ofercie wydawniczej. W 2002 roku Mieczysław Prószyński i jego nowy współnik, Maciej Makowski, założyli oficynę Prószyński Media, która przejęła od Prószyński i S-ka wydawanie książek. Ostatecznie w 2009 roku obie firmy połączyły się, przyjmując nazwę młodziej, czyli Prószyński Media¹⁸. Na wydawanych książkach umieszczano jednak nadal nazwę handlową – Prószyński i S-ka, stąd w bibliografiach czy katalogach mogą występować w tym samym roku, również po fuzji przedsiębiorstw, jako instytucja sprawcza nazwy obu firm. Z tym zjawiskiem mamy do czynienia przy projekcie mającym na celu całościowe wydanie dorobku Melchiora Wańkowicza. Pierwsza książka, realizująca ten pomysł, to *Bitwa o Monte Cassino*. Tom liczył 635 stron, a wydawcy podkreślali, że edycja ta zawiera pełny tekst dzieła wielokrotnie skrącanego i cenzurowanego. Z pewnością cennymi dodatkami podnoszącymi walory faktograficzne reportaży Melchiora Wańkowicza w edycji warszawskiej firmy są przedmowa generała Władysława Andersa i posłowie generała Zygmunta Bohusza-Szyszki. Warto nadmienić, że teksty te nie zostały włączone do książki przypadkowo. Generał Anders umożliwił bowiem Melchiorowi Wańkowiczowi towarzyszenie żołnierzom 2 Korpusu Polskiego w roli nieoficjalnego korespondenta. Z kolei generał Bohusz-Szyszko był zastępcą Władysława Andersa i przemierzył z wojskiem cały szlak bojowy podczas kampanii włoskiej. On też napisał posłowie do emigracyjnego wydania reportaży Wańkowicza, które ukazało się w 1954 roku pt. *Było to pod Monte Cassino* w związku z obchodami dziesiątej rocznicy bitwy o włoski klasztor¹⁹. Do wydania oficyny Prószyński i S-ka dodano również posłowie Aleksandry Ziółkowskiej-Boehm, ostatniej asystentki Melchiora Wańkowicza, pełniącej tę funkcję w latach 1972–1974. Została ona redaktorką oraz konsultantką poszczególnych tomów publikowanych przez warszawskie wydawnictwo. Z kolei wstęp do *Bitwy o Monte Cassino* napisał Norman Davies, brytyjski historyk, autor wielu publikacji o dziejach Polski. Na pewno pojawienie się nazwiska Daviesa – osoby popularnej w mediach polskich na początku XXI wieku – było elementem przemyślanych działań marketingowych, mającym na celu zwiększenie zainteresowania tą konkretną pozycją, jak i wszystkimi pozostałymi tomami. Mimo zapewnień wydawcy, opracowanie *Bitwy o Monte Cassino* ustępuje pierwodrukowi czy reprintowi z 1989 roku. Zrezygnowano bowiem w nowym wydaniu z dużej liczby elementów ilustracyjnych. Te zachowane zajmują tylko 32 strony bloku książki, a w pierwodruku znalazły się ponad dwa tysiące fotografii, rycin oraz map. O owej różnicy współczesny czytelnik, który z dużym prawdopodobieństwem sięgnie właśnie do tej edycji jako najnowszej, dowie się tylko wówczas, gdy przeczyta posłowie Aleksandry Ziółkowskiej-Boehm.

¹⁸ *Nasza historia, czyli Bimon i spółka*, <https://www.proszynski.pl/nasza-historia-czyli-bimon-i-spolka> [dostęp: 30.04.2025].

¹⁹ Z. Bohusz-Szyszko, *Kryzys boju*, [w:] M. Wańkowicz, *Było to pod Monte Cassino*, Londyn 1954, s. 101–106.

Po 1995 roku drugim wydawnictwem, które przygotowało reportaż o walkach o Monte Cassino, był krakowski Greg. Oficyna powstała w 1993 roku i od początku istnienia specjalizowała się w opracowaniach tekstów literackich będących lekturami szkolnymi. Działalność wydawnictwa w pierwszym okresie istnienia, zanim dostęp do Internetu stał się powszechny i praktycznie nieograniczony, spotkała się z wieloma krytycznymi opiniami, zwłaszcza środowisk nauczycielskich. Podkreślano szkodliwy wpływ na uczniów przygotowanych przez redaktorów Grega opracowań, a właściwie streszczeń tekstów literackich, spływających interpretację czy nawet zawierających rażące błędy²⁰. Oferta krakowskiego wydawcy cieszyła się natomiast dużym zainteresowaniem potencjalnych odbiorców, a więc uczniów. Chętnie sięgali oni po opracowania lektur, tym bardziej że publikacje reklamowane były (i nadal są) jako „ściągi”, które ułatwią opanowanie i powtórzenie „skondensowanej wiedzy” oraz przygotowanie do wszelkiego rodzaju egzaminów²¹. Reportażom Melchiora Wańkowicza nadano tytuł *Monte Cassino*. Książka wyszła dwukrotnie, w 2018 i 2020 roku, każda o objętości 712 stron. Wydawnictwo Greg, wprowadzając do swojej oferty reportaże o walkach we Włoszech, reagowało na zmiany w systemie oświaty. Efektem reformy było m.in. zawarte w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 14 lutego 2017 roku zmiany dotyczące listy lektur obowiązkowych oraz uzupełniających dla szkół podstawowych. Zgodnie z wytycznymi z tego dokumentu *Bitwa o Monte Cassino* Melchiora Wańkowicza stała się lekturą uzupełniającą w klasach siódmej i ósmej szkoły podstawowej. Za zabieg marketingowy należy uznać umieszczenie na pierwszej stronie okładki, oprócz informacji o obecności reportażu na liście lektur szkolnych, dopisku „pełne wydanie bez skrótów”. Biorąc pod uwagę fakt, że do tomu dołączono omówienie, to objętościowo jest on zbliżony do wydań rozszerzonych Instytutu Wydawniczego „Pax” oraz publikacji Prószyński Media, a nie do pierwszego wydania.

Edycje seryjne

Wydawnictwa państwowe w pierwszym okresie przemian polityczno-gospodarczych, zanim przeszły gruntowną restrukturyzację, która obejmowała także plany wydawnicze, starały się kontynuować swoją politykę sprzed 1989 roku. Efektem takich działań było m.in. publikowanie kolejnych tomów z zaplanowanych i wcześniej przygotowanych wydawnictw seryjnych.

Założone w 1953 roku w Krakowie Wydawnictwo Literackie od początku istnienia specjalizowało się w edycji krytycznych opracowań dzieł zebranych przede wszystkim uznanych autorów polskich. W 1974 roku oficyna rozpoczęła druk Dzieł Wybranych Melchiora Wańkowicza. Przy realizacji tej serii krakowskie wydawnictwo współpracowało z Instytutem Wydawniczym „Pax”. W efekcie owej

²⁰ Z. Miszczak, *Wydawnictwa brykowe – zmierzch czytelnictwa – „uciążliwy” Sienkiewicz – dezintegracja szkolnej polonistyki*, [w:] Henryk Sienkiewicz. *Tradycje rodowe, epizody biografii, twórczość*, red. L. Ludorowski, Lublin 2008, s. 443–471.

²¹ Informacja taka widnieje na stronie internetowej Wydawnictwa Greg. Zob. *O wydawnictwie*, <https://www.greg.pl/> [dostęp: 30.04.2025].

kooperacji ukazało się 17 tomów. W 1975 roku opublikowano *Atlantyk – Pacyfik* jako piątą część serii. Było to wydanie trzeciej reportaży z pobytu Melchiora Wańkowicza w Stanach Zjednoczonych i jego podróży po tym kraju na przełomie lat 40. i 50. XX wieku. Kolejne reportaże z życia za oceanem, czyli *Królik i oceany* oraz *W pępku Ameryki* ukazały się jako tomy siódmy i trzynasty Dzieł Wybranych. Wydawnictwo Literackie, przygotowując te edycje, dokonywało przedruków z wcześniejszych wydań opublikowanych przez Wydawnictwo Iskry. Po transformacji ustrojowej krakowska oficyna sięgnęła jeszcze raz po reportaże z Ameryki Melchiora Wańkowicza. Zachowując nazwę serii, również przejętą od Wydawnictwa Iskry – Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba – w 1989 roku opublikowano wydanie czwarte książki *Atlantyk – Pacyfik*. Natomiast w 1992 roku ukazało się, także wydanie czwarte, tomu *Królik i oceany*²².

Bitwa o Monte Cassino, opublikowana przez Wydawnictwo Polonia w 1992 roku, wchodziła w skład serii Melchior Wańkowicz. Dzieła Emigracyjne, która była złożona z pięciu tomów: *Droga do Urzędowa* (1989); *Wrzesień żagwiący* (1990); *Klub Trzeciego Miejsca, Kundlizm, Dzieje rodziny Korzeniewskich* (1991); *De profundis, Polacy i Ameryka* (1991); *Bitwa o Monte Cassino* (1992). Rok po opublikowaniu reportażu spod Monte Cassino Wydawnictwo Polonia rozpoczęło druk kolejnej serii – Dzieła Przedwojenne Melchiora Wańkowicza. W jej ramach ukazał się tylko jeden tom zatytułowany *Strzępy epopei, Szpital w Cichiniaczach* (1993).

Projekt opublikowania dorobku pisarskiego Melchiora Wańkowicza przez Wydawnictwo Prószyński i S-ka, rozpoczęty drukiem *Bitwy o Monte Cassino*, odbił się dosyć głośnym echem w polskim środowisku wydawniczym²³. W latach 2009–2012 oficyna wypuściła na rynek piętnaście tytułów w siedemnastu woluminach. Osiem z nich numerowano jako kolejne tomy w obrębie serii Melchior Wańkowicz. Dzieła, zaczynając od numeru drugiego, czyli tomu zatytułowanego *Szczeniące lata. Ziele na kraterze. Ojciec i córki – korespondencja*. Dodatkowo, tomy od czwartego do szóstego, obejmujące reportaże z lat pobytu pisarza w Stanach Zjednoczonych, na wzór edycji wcześniejszych, opatrzone nazwą drugiej serii – Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba i numeracją od jeden do trzy. Pozostałe utwory autora *Na tropach Smętka* nie zostały przypisane do serii Dzieła, ale ich oprawa graficzna wskazywała na włączenie tych tytułów w projekt wydawniczy realizowany od 2009 roku.

Wydawnictwo Greg, które bardzo szybko stało się jednym z liderów na rynku książek adresowanych do uczniów na różnych poziomach edukacji, sięgnęło po utwory Melchiora Wańkowicza, gdy niektóre z nich zostały wpisane na listy lektur szkolnych. W dwóch seriach – Lektura Greg oraz Kolorowa Klasyka, oprócz *Mon-*

²² O przemianach Wydawnictwa Literackiego pisali: J. Wolak, *Biegną dalej, 50-lecie Wydawnictwa Literackiego*, „Notes Wydawniczy” 2003, nr 7/8, s. 28–31; B. Drwota, *Dobrze jest i dobrze będzie, prywatyzacja WL*, „Biblioteka Analiz” 2002, nr 3, s. 2–3; G. Borkowska, *Druga młodość Wydawnictwa Literackiego*, „Notes Wydawniczy” 1997, nr 10, s. 10–11; J. Adamczyk, *Tradycje, ambicje i chudy portfel z...*, rozm. I. Janowska-Woźniak, „Nowe Książki” 1996, nr 10, s. 74.

²³ *Wpiew Jasionica, teraz Wańkowicz. Duże projekty wydawnictwa Prószyński Media*, <https://rynek-ksiazki.pl/aktualnosci/wpiew-jasionica-teraz-wankowicz/> [dostęp: 30.04.2025].

te *Cassino*, w latach 2018–2022 opublikowano *Ziele na kraterze* (siedmiokrotnie) i *Tędy i owędy* (czterokrotnie).

Oprawa graficzna

Analizując porządek typograficzno-plastyczny i materialno-konstrukcyjny edycji dorobku Melchiora Wańkowicza, za najbliższe zamysłowi pisarza i jednocześnie realizujące funkcję dokumentacyjną (kronikarską) należy uznać trzy tomy *Bitwy o Monte Cassino* z lat 1945–1947, a także reprint tego wydania z 1989 roku. Uwagę czytelnika tych wydań z pewnością przyciąga bogata szata ilustracyjna, przemyślana kompozycja tekstu oraz materiału ikonicznego. O perturbacjach związanych z opracowaniem edytorskim pierwodruku reportażu o bitwie o Monte Cassino i udziale w całym projekcie grafików oraz drukarzy Stanisława Gliwy i braci Haarów pisała Joanna Hałaczkiwicz²⁴. Jej rozważania warto uzupełnić analizą porównawczą oprawy trzech tomów pierwszego wydania, jak i reprintsu z 1989 roku. Wydanie z lat 1945–1947 ma oprawę twardą, szytą nićmi, w całości pokrytą płótnem. Na pierwszej stronie okładki centralne miejsce zajmuje grafika Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino, ustanowionego w listopadzie 1944 roku jako odznaczenie dla żołnierzy 2 Korpusu Polskiego walczących o Monte Cassino. Kontury odznaki, mającej kształt Krzyża św. Benedykta, wykonano czerwoną farbą. W tym samym kolorze w górnej części okładki umieszczono imię i nazwisko autora, a w dolnej części drugi człon tytułu – *o Monte Cassino*. Pierwszą część tytułu, w kolorze białym – *Bitwa* – usytuowano w lewym dolnym kwadracie krzyża. W pozostałych kwadratach, również za pomocą białej farby, wydrukowano kontury przypinki z orłem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Czwartą stronę okładki pokryto w całości białoczerwonymi grafikami Krzyża Pamiątkowego i przypinki ułożonymi naprzemiennie we wzór szachownicy. Grzbiet oprawy zawiera imię i nazwisko autora, tytuł oraz numer tomu. Projekt okładki, podobnie jak i opracowanie graficzne bloku każdego z tomów *Bitwy o Monte Cassino*, odzwierciedlał zamysł przyświecający nie tylko Melchiorowi Wańkowiczowi, lecz i innym osobom zaangażowanym w realizację tego przedsięwzięcia wydawniczego. Wykorzystano bowiem symbole kojarzone jednoznacznie z żołnierzami uczestniczącymi w walkach o włoskich klasztor, a dobór kolorystyki wskazywał na narodowe polskie barwy, co dodatkowo podkreślało wydźwięk patriotyczny publikacji. Wszystkie tomy wyposażono także w papierowe obwoluty, których projekty pełniły przede wszystkim funkcję estetyczno-ekspresywną, dzięki zastosowaniu symboliki kwiatów (czerwone maki), flagi biało-czerwonej i niemieckiego odznaczenia – Krzyża Żelaznego. W reprimie z 1989 roku oprawa twarda została zastąpiona miękką papierową, przy czym grafiki umieszczone na okładkach imitowały te z pierwodruku. Obwoluty były dokładnym odwzorowaniem swoich poprzedniczek z wydania pierwszego.

Pozostałe wydania reportażu wojennego Melchiora Wańkowicza, ze względu m.in. na zmniejszoną objętość, od strony graficzno-edytorskiej prezentowały się

²⁴J. Hałaczkiwicz, *Melchior Wańkowicz i fotografia – uwagi edytorskie...*, s. 21.

skromniej. Jeden z powodów takiego podejścia wydawców do szaty edytorskiej z pewnością wynikał z decyzji o włączeniu reportażu w serie lub cykle wydawnicze, którym nadawano jednakową oprawę zewnętrzną pełniącą przede wszystkim funkcję identyfikacyjno-promocyjną. Uwagę czytelnika, także klienta nabywającego publikację, miała zatem przykuć oprawa całej serii lub cyklu, a nie pojedynczego tytułu.

Reportaże publikowane przez Wydawnictwo Literackie w ramach serii Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba od strony graficznej nosiły wszystkie znamiona okresu przemian gospodarczych, lat borykania się przez państwowe oficyny z procesami restrukturyzacji i trudnościami w zachowaniu płynności finansowej. Znalazło to odzwierciedlenie m.in. w jakości ich produkcji wydawniczej. Wspomniane tomy zaopatrzone w miękkie oprawy z wizerunkiem Melchiora Wańkowicza na pierwszej stronie. Papier, na jakim wydrukowano pozycje, był zły jakości i miał wpływ na zamieszczone reprodukcje fotografii. Ostatecznie, zdjęcia, które miały podnieść walory merytoryczne i estetyczne książek, okazały się słabo czytelne.

Wymogi towarzyszące przygotowywaniu wydawnictw seryjnych determinowały przedsięwzięcia innych wydawców dorobku Melchiora Wańkowicza, jak np. Wydawnictwa Polonia. Oprawa graficzna wszystkich tomów serii Melchior Wańkowicz. Dzieła Emigracyjne była oszczędna, lecz estetyczna i przypominała projekt serii Dzieła Wybrane Wydawnictwa Literackiego.

Oczekiwania wszystkich odbiorców wobec edycji dzieł Melchiora Wańkowicza Wydawnictwa Prószyński i S-ka / Prószyński Media były bardzo duże, biorąc pod uwagę skalę przedsięwzięcia, zaangażowanie innych osób w przygotowanie przedmów, wstępów do poszczególnych tomów, jak wspomnianego Normana Davisa, czy możliwości technologiczne, zupełnie odmienne od tych sprzed 1995 roku. Czytelnik, trzymając w ręku pierwszy tom z zapowiadanego cyklu – *Bitwę o Monte Cassino* – mógł początkowo odczuwać zadowolenie. Książkę zaopatrzone w twardą, sztywną oprawę z przemyślaną w obrębie całej edycji ilustracją okładkową. Pierwsza i czwarta strona okładki została wykonana z lakierowanego kartonu, a lekturę ułatwiała wszyta w grzbiet tasiemka. Oprawy wszystkich tomów składających się na ów projekt wydawniczy odzwierciedlały założenia zrealizowane przy tomie otwierającym całą serię. Na pierwszej stronie okładki w górnej części eksponowano imię i nazwisko autora, tytuł, a środkową i dolną część wypełniała grafika, najczęściej będąca fotografią wykonaną w technice symulującej sepię, tematycznie nawiązująca do treści konkretnego tomu. Krytycy i uważni czytelnicy, którzy zetknęli się z innymi wydaniem, zwłaszcza reportażami wojennych Melchiora Wańkowicza po pierwszym zachwycie, mogli jednak doświadczyć rozczarowania. Wydawnictwo zrezygnowało bowiem z warstwy ilustracyjnej (fotografie, mapy, wykresy), co w przypadku chociażby *Bitwy o Monte Cassino*, *Na tropach Smętka* czy serii *W ślady Kolumba* zubożyło warstwę dokumentacyjno-poznawczą, a także i estetyczną tekstów.

Na koniec rozważań o oprawach graficznych edycji dzieł Melchiora Wańkowicza, które zafunkcjonowały w sposób szczególny, na przykład ze względu

na rozmach projektów wydawniczych, nie można pominąć jednej z najnowszych publikacji. Chodzi o reportaż *Na tropach Smętka* przygotowany przez łódzkie wydawnictwo Księży Młyn Dom Wydawniczy. Tom ten wzoruje się na edycji przedwojennej, a redaktorzy starali się wiernie oddać zarówno warstwę słowną, jak i graficzną pierwodruku. Wydawnictwo wyposażono w bardzo dobrze opracowany aparat pomocniczy w formie objaśnień, przypisów, które czytelnikowi współczesnemu ułatwiają zrozumienie okoliczności historyczno-politycznych, w jakich powstawał ten reportaż Melchiora Wańkowicza.

Zakończenie

Artykuł nie wyczerpuje wszystkich zagadnień, jakie można poruszyć w ramach tematu zasygnalizowanego w tytule. Zwrócono uwagę na najważniejsze, wybrane aspekty recepcji wydawniczej dorobku Melchiora Wańkowicza po zmianach ustrojowych, jakie zaszły w Polsce po 1989 roku, wskazując czynniki, mające bezpośredni wpływ na dobór tytułów do druku i ich opracowanie graficzne. Kontynuując badania nad zgromadzonym materiałem, można w przyszłości zgłębić na przykład zagadnienie obecności reportaży Melchiora Wańkowicza wśród innych wypowiedzi tego gatunku obecnych na rynku wydawniczym po 1989 roku i spróbować na tej podstawie odpowiedzieć na pytanie o stopień popularności tekstów „ojca polskiego reportażu” wśród wydawców, ale i czytelników.

ANEKS

Wydania dzieł Melchiora Wańkowicza w latach 1989–2023

L.p.	Tytuł	Tom	Wydawca	Miejsce wydania	Rok	Seria	Wydanie
1	<i>Anoda i katoda</i>	1	Prószyński Media	Warszawa	2011		
2	<i>Anoda i katoda</i>	2	Prószyński i S-ka	Warszawa	2011		
3	<i>Atlantyk-Pacyfik</i>		Wydawnictwo Literackie	Kraków	1989	Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba	4

4	<i>Atlantyk-Pacyfik</i>	4 1	Prószyński Media	Warszawa	2009	Melchior Wań- kowicz. Dzieła; Melchior Wańko- wicz. W ślady Kolumba	
5	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>		Wydawnic- two Polonia / Polartis	Warszawa	1992	Melchior Wań- kowicz. Dzieła Emigra- cyjne	
6	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>		Wydawnic- two Polonia / Polartis	Warszawa	1994	Melchior Wań- kowicz. Dzieła Emigra- cyjne	
7	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>		Prószyński i S-ka	Warszawa	2009		
8	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>	[1]	Wydawnic- two Ministerstwa Obrony Narodowej	Warszawa	1989		
9	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>	[2]	Wydawnic- two Ministerstwa Obrony Narodowej	Warszawa	1989		
10	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>	1	Wydawnic- two Ministestwa Obrony Narodowej	Warszawa	1989		2
11	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>	2	Wydawnic- two Ministerstwa Obrony Narodowej	Warszawa	1989		2
12	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>	3	Wydawnic- two Ministerstwa Obrony Narodowej	Warszawa	1989		2

13	<i>Bitwa o Monte Cassino</i>	[3]	Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej	Warszawa	1989		
14	<i>De profundis, Polacy i Ameryka</i>		Wydawnictwo Polonia / Polartis	Warszawa	1991	Melchior Wańkowicz. Dzieła Emigracyjne	
15	<i>De profundis, Ziemia za wiele obiecana, Wojna i pióro</i>		Prószyński i S-ka	Warszawa	2011		
16	<i>Drogą do Urzędowa</i>		Wydawnictwo Polonia / Polartis	Warszawa	1989	Melchior Wańkowicz. Dzieła Emigracyjne	
17	<i>Dzieje rodziny Korzeniewskich</i>		Oficyna Wydawnicza „Rozstaje”	nieznane	między 1979 i 1989		
18	<i>Dzieje rodziny Korzeniewskich, Drogą do Urzędowa, Reportaże z Wołynia, Od Stołpców po Kair</i>	8	Prószyński Media	Warszawa	2010	Melchior Wańkowicz. Dzieła	
19	<i>Karafka La Fontaine'a</i>	1	Prószyński Media	Warszawa	2010		
20	<i>Karafka La Fontaine'a</i>	2	Prószyński Media	Warszawa	2010		

21	<i>Każń Mi-kołaja II oraz członków rodziny Romanowych / pod pseud. Jerzy Łużyc</i>		Oficyna Wydawnicza Graf	Gdańsk	1990		1 po-wojen-ne
22	<i>King i Królik. Korespondencja Zofii i Melchiora Wańkowiczów. 1914–1939</i>	1	Wydawnic-two Książko-we Twój Styl	Warszawa	2004		
23	<i>King i Królik. Korespondencja Zofii i Melchiora Wańkowiczów. 1939–1968</i>	2	Wydawnic-two Książko-we Twój Styl	Warszawa	2004		
24	<i>Klub Trzeciego Miejsca, Kundlizm, Dzieje rodziny Korzeniowskich</i>		Wydawnic-two Polonia / Polartis	Warszawa	1991	Melchior Wańkowicz. Dzieła Emigracyjne	
25	<i>Korespondencja / Melchior i Krystyna Wańkowiczo-wie</i>		Wydawnic-two Książko-we Twój Styl	Warszawa	1993		

26	<i>Królik i oceany</i>	2	Wydawnictwo Literackie	Kraków	1992	Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba	4
27	<i>Królik i oceany</i>	5 2	Prószyński i S-ka	Warszawa	2009	Melchior Wańkowicz. Dzieła; Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba	
28	<i>Kundlizm, Klub Trzeciego Miejsca, Polacy i Ameryka, Tworzywo</i>		Prószyński i S-ka	Warszawa	2011		
29	<i>Listy 1945–1963</i>		Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”	Warszawa	2000	Archiwum Kultury	
30	<i>Monte Cassino</i>		Instytut Wydawniczy „Pax”	Warszawa	1989		8
31	<i>Monte Cassino</i>		Instytut Wydawniczy „Pax”	Warszawa	1990		10
32	<i>Monte Cassino</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018	Lektura – Greg	pełne wydanie, bez skrótów
33	<i>Monte Cassino</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2020	Lektura – Greg	pełne wydanie, bez skrótów

34	<i>Na tropach Smętka</i>		Księży Młyn Dom Wydawniczy	Łódź	2022		15
35	<i>Strzępy epopei, Szpital w Cichnicach</i>		Wydawnictwo Polonia / Polartis	Warszawa	1993	Melchior Wańkowicz. Dzieła Przedwojenne	
36	<i>Strzępy epopei, Szpital w Cichnicach, Wrzesień żagwiący, Po kłęsce</i>	3	Prószyński i S-ka	Warszawa	2009	Melchior Wańkowicz. Dzieła	
37	<i>Szczenięce lata</i>		Instytut Wydawniczy „Nasza Księgarnia”	Warszawa	1990	Złoty Liść	6 [i. e. 7]
38	<i>Szczenięce lata, Ziele na kraterze, Ojciec i córki – korespondencja</i>	2	Prószyński Media	Warszawa	2009	Melchior Wańkowicz. Dzieła	
39	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>		Krajowa Agencja Wydawnicza	Białystok	1991	Obowiązkowe Lektury Szkolne. Klasa 7	
40	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>		Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna	Warszawa	1992	Omega	11
41	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>	143	Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna	Warszawa	1993	Omega	12

42	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>		Państwowe Wydawnic- two Wiedza Powszechna	Warszawa	1995	Omega	13
43	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>	143	Państwowe Wydawnic- two Wiedza Powszechna	Warszawa	1996	Omega	14
44	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>	143	Państwowe Wydawnic- two Wiedza Powszechna	Warszawa	1997	Omega	15
45	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>	143	Państwowe Wydawnic- two Wiedza Powszechna	Warszawa	1998	Omega	16
46	<i>Szkice spod Monte Cassino</i>	143	Państwowe Wydawnic- two Wiedza Powszechna	Warszawa	1999	Omega	17
47	<i>Szpital w Cichi- niczach</i>		Lubelskie Zakłady Graficzne im. Polskie- go Komite- tu Wyzwole- nia Narodo- wego	bez miej- sca: Marek Gacka	1990		
48	<i>Sztafeta. Książka o polskim pochodzie gospodar- czym</i>		Wydawnic- two Muzycz- ne Polihym- nia	Lublin	1999		3
49	<i>Sztafeta. Książka o polskim pochodzie gospodar- czym</i>		Wydawnic- two SIG- MA-NOT	Warszawa	2000		

50	<i>Sztafeta. Książka o polskim pochodzie gospodarczym</i>		Prószyński i S-ka	Warszawa	2012		
51	<i>Sztafeta. Książka o polskim pochodzie gospodarczym</i>		Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia	Lublin	1999		
52	<i>Tędy i owędy</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018		pełne wydanie bez skrótów
53	<i>Tędy i owędy</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2019	Lektura – Greg	pełne wydanie bez skrótów
54	<i>Tędy i owędy</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018	Lektura – Greg	pełne wydanie bez skrótów
55	<i>Tędy i owędy</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2021	Lektura – Greg	pełne wydanie bez skrótów
56	<i>Tędy i owędy, Zupa na gwoździu</i>		Prószyński Media	Warszawa	2010		
57	<i>Tworzywo</i>		Wydawnictwo Dolnośląskie	Wrocław	1998	Biblioteka Klasyki	
58	<i>W kościołach Meksyku, Opierzona rewolucja, Na tropach Smętka</i>	7	Prószyński Media	Warszawa	2010	Melchior Wańkowicz. Dzieła	

59	<i>W pępku Ameryki</i>	6 3	Prószyński i S-ka	Warszawa	2009	Melchior Wańkowicz. Dzieła; Melchior Wańkowicz. W ślady Kolumba	
60	<i>Westerplatte</i>		Instytut Wydawniczy „Pax”	Warszawa	1989		9
61	<i>Westerplatte</i>		Instytut Wydawniczy „Pax”	Warszawa	1990		10
62	<i>Wrzesień żagwiący</i>		Wydawnictwo Polonia / Polartis	Warszawa	1990	Melchior Wańkowicz, Dzieła Emigracyjne	
63	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Literatura	Łódź	1997	Lektura Szkolna – Wydawnictwo „Literatura”	
64	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Literatura	Łódź	1998	Lektura Szkolna – Wydawnictwo „Literatura”	
65	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Literatura	Łódź	2007		2
66	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Literatura	Łódź	2009		3
67	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018	Lektura – Greg	pełne wydanie
68	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018	Kolorowa Klasyka	pełne wydanie

69	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018	Kolorowa Klasyka	pełne wydanie
70	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2018		pełne wydanie bez skrótów
71	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2019	Kolorowa Klasyka	pełne wydanie
72	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2019		pełne wydanie bez skrótów
73	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Greg	Kraków	2022	Lektura – Greg	pełne wydanie, bez ingerencji cenzury
74	<i>Ziele na kraterze</i>		Prószyński i S-ka	Warszawa	2011		poprawione i rozszerzone
75	<i>Ziele na kraterze, Tędy i owędy</i>		Wydawnictwo Polarny Lis	Warszawa	2017		
76	<i>Ziele na kraterze</i>		Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa	Warszawa	1991		
77	<i>Ziele na kraterze</i>		Wydawnictwo Naukowe PWN	Warszawa	1993		13

Bibliografia

- Adamczyk Janusz (1996), *Tradycje, ambicje i chudy portfel z...*, rozm. I. Janowska-Woźniak, „Nowe Książki”, nr 10, s. 74.
- Bohusz-Szyszkowski Zygmunt (1954), *Kryzys boju*, [w:] M. Wańkowicz, *Było to pod Monte Cassino*, Londyn: Komitet Obchodu Dziesięciolecia Bitwy o Monte Cassino, s. 101–106.
- Borkowska Grażyna (1997), *Druga młodość Wydawnictwa Literackiego*, „Notes Wydawniczy”, nr 10, s. 10–11.
- Bryja Izabela (2020), *Recepcja wydawnicza. Przyczynek do badań*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, nr 1, s. 67–88.
- Drwota Barbara (2002), *Dobrze jest i dobrze będzie, prywatyzacja WL*, „Biblioteka Analiz”, nr 3, s. 2–3.
- Dwudziestolecie wolnego rynku książki w Polsce (1989–2009)* (2010), red. P. Dobrołęcki, Warszawa: Biblioteka Analiz.
- Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999* (2001), red. W. Kuczyński, Warszawa: United Publishers & Productions.
- Hańczkiewicz Joanna (2023), *Melchior Wańkowicz i fotografia – uwagi edytorskie*, „Notes. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej”, nr 29, s. 1–19.
- Klukowski Bogdan, Tobera Marek (2013), *W tym niezwykłym czasie. Początki transformacji polskiego rynku książki (1989–1995)*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Krajewski Andrzej (2021), *Dekada cudów 1988–98. Tak się rodził polski kapitalizm*, Warszawa: Wydawnictwo WEI.
- Kultura polska 1989–1997. Raport* (1997), red. T. Kostyrko, Warszawa: IK.
- Melchior Wańkowicz. Fotoreporter* (2024), Warszawa: Muzeum Literatury.
- Miszczak Zbigniew (2008), *Wydawnictwa brykowe – zmierzch czytelnictwa – „uciążliwy” Sienkiewicz – dezintegracja szkolnej polonistyki*, [w:] Henryk Sienkiewicz. *Tradycje rodowe, epizody biografii, twórczość*, red. L. Ludorowski, Lublin: Wydawnictwo „Polihymnia”, s. 443–471.
- Nagraba Andrzej (2000), *Zaufanie do firmy*, rozm. E. Likowska, „Przegląd”, nr 17, s. 25.
- Nasza historia, czyli Bimon i spółka*, <https://www.proszynski.pl/nasza-historia-czyli-bimon-i-spolka> [dostęp: 30.04.2025].
- Niedziałkowski Mieczysław (1936), *Książka – rewelacja*, „Robotnik”, nr 180.
- Nowacka Beata (2018), *Ćwiczenia pamięci. Na marginesie „Bitwy o Monte Cassino” Melchiora Wańkowicza*, [w:] *Palimpsest. Miejsca i przestrzenie*, red. A. Gomoła, A. Szawerna-Dyrzka, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 51–64.
- O wydawnictwie*, <https://www.greg.pl/> [dostęp: 30.04.2025].
- Paczkowski Andrzej (2005), *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Papuzińska Joanna, Zając Michał (2001), *Przypadek rynku książki*, [w:] *Państwo w polskiej gospodarce lat dziewięćdziesiątych XX wieku*, red. J. Beksiak, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 137–150.
- Rozmowy o rynku książki (2002), red. Ł. Gołębiowski, Warszawa: „Biblioteka Analiz”.
- Rozmowy o rynku książki (2003), [t. 2], red. Ł. Gołębiowski, Warszawa: „Biblioteka Analiz”.
- Sokołska Urszula (2001/2002), *Porównania charakteryzujące ludzi i zachowania ludzkie w reportażach Melchiora Wańkowicza*, „Roczniki Humanistyczne”, z. 6, s. 391–402.
- Szafrańska Amelia (1999), *Złoty Jubileusz Instytutu Wydawniczego PAX*, rozm. J. Marlewska, „Inspiracje”, nr 3, s. 44–46.
- Wolak Jerzy (2003), *Biegną dalej, 50-lecie Wydawnictwa Literackiego*, „Notes Wydawniczy”, nr 7/8, s. 28–31.
- Wolny-Zmorzyński Kazimierz (1994), *Wańkowicz o Monte Cassino*, Kielce-Rzeszów.
- Wójcicka Marta (2006), *Tytuł a stylowo-gatunkowe zróżnicowanie tekstu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, vol. XXIV, s. 113–146.
- Wpierw Jasienica, teraz Wańkowicz. Duże projekty wydawnictwa Prószyński Media*, <https://rynek-ksiazki.pl/aktualnosci/wpierw-jasienica-teraz-wankowicz/> [dostęp: 30.04.2025].
- Zabierowski Stefan (2016), *Legenda Monte Cassino*, [w:] *Reprezentatywna mikro-skala? Rozważania o tożsamości lokalnej mieszkańców Czeladzi z racji udziału ich przedstawicieli w bitwie o Monte Cassino*, red. M. Krakowiak, A. Dębska-Kossakowska, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 179–190.
- Ziółkowska-Boehm Aleksandra (2024), *Melchior Wańkowicz – przypomniany*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

The Publishing Reception of Melchior Wańkowicz's Work After 1989

Summary

The aim of this article is to discuss, from a bibliological perspective, the presence of Melchior Wańkowicz's work in the publishing market after 1989, a year that saw the initiation of profound transformations in all aspects of the functioning of the Polish state. Considering the impact of the introduced free market rules on the policies of publishing houses, the article focuses primarily on the publication history of the writer's most important work, a reportage about the Polish soldiers' battles at Monte Cassino in 1944. Individual editions of the work are characterized by their graphic design. A separate section of the article is devoted to the series and cycles in which Melchior Wańkowicz's texts were published. Research perspectives are also

outlined, including an analysis of issues that expand the state of research on the publishing reception of the work of the “father of Polish reportage”.

Keywords

Melchior Wańkowicz, book market in Poland after 1989, publishing reception, Polish reportage, Battle of Monte Cassino

Die verlegerische Rezeption des Schaffens von Melchior Wańkowicz nach 1989

Zusammenfassung

Ziel des Artikels ist es, aus bibliologischer Perspektive die Präsenz von Melchior Wańkowicz Schaffen auf dem Buchmarkt nach 1989 zu erörtern, in dem grundlegende Veränderungen aller Aspekte des Funktionierens des polnischen Staates eingeleitet wurden. Unter Berücksichtigung des Einflusses der eingeführten marktwirtschaftlichen Regeln auf die Politik der Verlage richtet sich die Aufmerksamkeit vor allem auf das Schicksal des wichtigsten Textes im Schaffen des Autors, nämlich der Reportage über die Kämpfe der polnischen Soldaten 1944 bei Monte Cassino. Charakterisiert werden die einzelnen Ausgaben des Werkes, einschließlich ihrer grafischen Gestaltung. Ein eigener Teil des Artikels ist den Reihen und Zyklen gewidmet, in deren Rahmen die Texte von Melchior Wańkowicz veröffentlicht wurden. Zudem werden Forschungsperspektiven skizziert, die eine Analyse von Fragen einschließen, die den Stand der Forschung zur verlegerischen Rezeption des „Vaters der polnischen Reportage“ erweitern.

Schlüsselwörter

Melchior Wańkowicz, Buchmarkt in Polen nach 1989, verlegerische Rezeption, polnische Reportage, Schlacht um Monte Cassino